

X 369543

SZELÍD JELENLÉT

KOVÁCS LAJOS OLVASÓKÖNYV

Szerkesztette:
BOMBITZ ATTILA

SZEGEDI EGYETEMI KIADÓ

Szeged 2024

A kötet megjelenését támogatta:
a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara,
a SZTE BTK Germanisztikai Intézet.

SZTE GERMANISZTIKAI
INTÉZET

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001393629

Szakreferens:
KOVÁCS KRISZTINA

X 369543

Borítóterv:
LÉVAY JENŐ

Tipográfia:
SZŐNYI ETELKA

ISBN 978-963-688-008-8

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2024
© Kovács Lajos örökösei, 2024

Felelős kiadó: a Szegedi Tudományegyetem rektora

Nyomda: Innovariant Kft.
Felelős vezető: Drágán György

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

TARTALOM

BEVEZETÉS A KOVÁCS LAJOS OLVASÓKÖNYVBÉ

Füzi László: Az ember, aki mindig dolgozott. Tűnődések Kovács Lajos életútjáról . .	9
Bombitz Attila: Palackposta a Kincskereső-szigetcsoporthól	14

TANULMÁNYOK KOVÁCS LAJOS MŰVEIRŐL

Dankó József: Kovács Lajos iskolapéldái	21
Pató Attila: Önhatárőrségben. Kovács Lajosról összegyűjtött írásai kapcsán	34
Kovács Krisztina: „Az irodalom a tegnapi fantázia romlott vacsorája.” Kovács Lajosról életműkiadása tükrében	39
Borsodi L. László: Ígéret és testamentum. Kovács Lajos költészete	48
Géczi Róbert: Történelem alulnézetből. Kovács Lajos prózájáról	67
Kelemen Zoltán: A semmi krónikása. Kovács Lajos elbeszéléseiről	73
Arany Mihály György: Ami a krónikákból kimaradt: Kovács Lajos álgesztái	81
Fekete J. József: Egy regény fejezetei. Kovács Lajos: <i>Hosszúra nőtt árnyékaink</i> ...	90
Bombitz Attila: „Átírom az egészet, kihagyok, megszagatok részleteket.” Kovács Lajos: <i>Hosszúra nőtt árnyékaink</i>	92
Kovács Krisztina: „Unoka nem rokon.” A trauma terei egy mikrohistorikus „Bildungsromanban” – Kovács Lajos: <i>Hosszúra nőtt árnyékaink</i>	103
Nagy Hajnalka: Repedés a falban. Kovács Lajos gyermek- és ifjúsági könyveiről .	114
Murzsa Tímea: „Kikről szól a mese?” Gyermek- és ifjúsági irodalom Kovács Lajos szemével	125
Gajdó Ágnes: „A történetek sohasem érnek véget.” Kovács Lajos: <i>Évi rendes szabadság</i>	134
Valastyán Tamás: Megtanulni a „nagyfondort”! Kovács Lajos: <i>Egy mesében három</i>	141
Bálint Péter: Miért is kell a (nép)mese? Kovács Lajos meseszövegeiről	149
Szénási Zoltán: Az egység közvetítése sokfelé. Kovács Lajos értekező prózájáról .	161
Dankó József: A pedagógiai kreativitás dokumentuma: <i>Tábori Kincskereső</i>	165
Szabó-Berghauer Zoltán: Kovács Lajos és a <i>Dorogi Füzetek</i>	174
Peragovics Ferenc: A helytörténész Kovács Lajos	184
Závada Pál: Bevezetőfele Kovács Lajos <i>A dorogi szlovákok története</i> című könyvéhez	197
Wehner Tibor: Dorog művészeti irodalmának alappillérei. Kovács Lajos művészeti írói munkássága	200
Monostori Imre: Dorogi műhelyünkben Kovács Lajos dolgozik	203

KOVÁCS LAJOS: VASÁRNAP DÉLUTÁNI MESÉINKBŐL

Iskoláim – avagy nyomot hagyni	213
Határőrizetben	221
Gyerekbabonák fogságában	239
„Hova jársz te mostanában?” Pártok nélküli emberi közösséget! (Miért és hogyan alakult meg 1988-ban Dorog Város Barátainak Egyesülete?)	261
„Itt minden megvan.” Vázlatok Pick József gyűjtőről	275
Kompország öreg hídjai	283

A KOVÁCS LAJOS-DOSSZIÉ

Kovács Lajos vagyok...	297
A <i>Kincskereső</i> Kovács Lajosnál. Beszélgetőtárs: Baka István	302
Kovács Lajos: <i>Nyolcadikba járni áprilisi tréfa</i> . Baka István könyvajánlója	304
Változatok a kincskeresésre. Gózon Ákos beszélget Kovács Lajossal	305
Kovács Lajos: Ki lesz a bál szépe? Bábmesejáték	309
Kovács Lajos: Nevető irodalomóra. Válogatott paródiák	321
Kovács Lajos: Egy megvalósult innováció	339
Bombitz Attila: Kovács Lajos életrajza	369
Bombitz Attila: Kovács Lajos Bibliográfia 2.0	373
„Van élet a mainstream mellett, nem is akármilyen teljesítményű.” Ayhan Gökhan interjúja Bombitz Attilával Kovács Lajos író-pedagógus életművéről	413
A kötet szerzői	421

„Unoka nem rokon.” A trauma terei egy mikrohistorikus
„Bildungsromanban” – Kovács Lajos: *Hosszúra nőtt árnyékaink*

Kovács Lajos kötetbe rendezett irodalmi hagyatékának egyik nagy meglepetése az életműkiadás I. kötetének (*Hosszúra nőtt árnyékaink*) címadó szövegegyüttese. A *Hosszúra nőtt árnyékaink* címet kapó, önállóan is megálló korpusz az életművet közreadó Bombitz Attila kapcsolódó tanulmányának közlése és a kötet jegyzetapparátusa szerint két elektronikus változatban létezik. Egy rövidebb, lekerekített verzió a tervezett regény formázásának felel meg, míg egy hosszabb szövegegység más formázástípussal rendelkezik, és nyitott végű. A textus keletkezéséről szóló összefoglalójában a kompozíciónak is végső elnevezést adó hagyatékigazgató arról is ír, hogy a kérdéses elbeszélés, Virág Jenő közlése szerint, 1990 körül az *Esztergomi Helikon* számára készült. A hosszabbik feltehetően a tovább írt és „retorikailag megalapozott, szándékosan nyitva hagyott változat” az, amely a „regény” további, időben későbbi részét képezheti. A válogatott művek kiadásában a „nagyregény” munkafájl hét fejezete ezzel a virtuális, nyolcadik résszel kiegészítve került publikálásra.¹

Az irodalmi örökségből előbukkant nyolc rész a negyvenes évek csehszlovák–magyar lakosságcserejének hátteréből meséli el a nagyszülők és a szülők históriáját, a narrátor piliscsabai gyerekkorát és dorogi fiatalságát, főiskolás és katonaviselt kalandjait. A szimultán, időváltó elbeszélői módszer segítségével, írja a szövegcsokorról szóló másik közleményében Bombitz, kirajzolódik az emlékező – az eseményekhez distanciával fordul – reflektált fejlődéstörténete. A Kovács Lajos hátrahagyott dokumentumai között „talált” azonos című, az *Esztergomi Helikon*nak szánt és előkészített szövegcsoporthoz ugyanaz az egyes szám első személyű, távolságtartó narratori magatartás a meghatározó, mint a regényfejezetekben. A mindkét változatban előbukkanó szereplők az 1989-es rendszerváltás kontextusában idéződnek meg. Ezzel a regénytöredék egésze laza, de egymáshoz tartozó egységekben mintegy félszáz év magán- és közösségi történelmét fogja össze. Arról azonban csak feltételezéseink lehetnek, folytatja gondolatmenetét a sajtó alá rendező, hogyan és meddig mélyült volna tovább ez az erősen reáliákra építő, szociális érzékenységgű, a személyest a közösségi múlttal folyamatosan dialogizáló család- és származástörténet.²

¹ Bombitz Attila: Kovács Lajos válogatott műveiről. Forrás, 2020/5, 54–58, itt 55.

² Bombitz Attila: A látható és a láthatatlan. Kovács Lajos pályaképe és irodalmi hagyatéka. Forrás, 2019/11, 40–43, itt 42–43.

Az, hogy Kovács Lajos számára családja lakosságcserében való érintettsége évtizedeken át tartó helytörténeti és irodalmi alapanyagot is jelentett, egyéb adatokból is tudható. A nem sokkal halála után közreadott, pályája előtt tisztelgő emlékkönyv Monostori Imre tollából származó, a biobibliográfiát pásztázó írása egy rövid momentumában említ is egy a témához kapcsolódó, fontos írást: „Kritikai esszé jön ezek után Kovács Lajos műhelyéből a tragikus felhangú, nehezen feledhető »lakosságcsere« témakörében született emlékkönyvről. (Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák – magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. [Szerk. Molnár Imre és Szarka László], 2008/3.)”³

A problémakört körbejáró, komplex, sokfajta dokumentumtípust felvonultató gyűjteményt megjelenésekor, 2008-ban, az *Új Forrás*-ban megjelent recenziójában mutatja be Kovács. Érdemes egy hosszabb passzust idézni akkori soraiból:

A hazai körülmények egyértelműen igazolják: felkészületlenül érte a magyar hivatalos szerveket a lakosságcsere felvetése. A gyenge bürokrácia, a hivatalok hiánya, a gazdaság állapota, a tárgyalások huzavonája, váltakozó taktikázása (többszörféle) újra és újra gyengítette a kormány pozícióit. S ez újabb emberi drámák forrása. A többször leállt, majd újraindult kitelepítés családokat szakított szét, dobott egymástól távol, az előbbi gyengeségek következtében. Ezúttal is egymást erősítő tanulmányok igazolják az emlékkönyvben, hogy mennyi kálváriához vezetett az akadozó folyamat. Elindult vele egy belső vándorlás, de még a német kitelepítések lezárulását is követte miatta egy összeköltöztetési kényszer. Mint ahogyan a kettészertörtéteket is vontatottan rendeződtek a közigazgatási szakemberek körében: tanárok, jogászok, hivatalnokok stb. életútja kanyargott a visszacsatolt majd újra elveszített területek és az anyaország között.⁴

A kiemelt részletben definiált, a visszaemlékezésekben és életinterjúkban is detektált folytonos mozgás a *Hosszúra nőtt árnyékaink* cselekményvezetésében, a sokoldalú és változatos határátlépésekben, a határon levést felmutató domborzati formák leírásában ölt majd testet. A kollektív emlékezet, a mikro- és a diplomáciatörténet oldaláról is feldolgozott lakosságcsere a memoárirodalomban és a szociológia gyakori mintavételi műfajában, a narratív életinterjúban is helyet kap. Az eseménysor tisztán szépirodalmi

³ Monostori Imre: Dorogi műhelyünkben Kovács Lajos dolgozik. In: Kovács Lajos Emlékkönyv. Szerkesztette Bombitz Attila és Dankó József. Dorog Város Önkormányzata, Dorog, 2019, 70–73, itt 73. – Monostori Imre írása olvasható jelen kötetben, 203–209.

⁴ Kovács Lajos: „Unoka nem rokon. Szülés nem betegség!” Gondolatok a lakosságcsere emlékkönyvének olvasása közben. In: Uő.: „Mi közük hozzám?” Kritikák, töprengések, diagnózisok (= Kovács Lajos Művei III.). Összegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. JATEPress, Szeged, 2020, 194–199, itt 198.

reprezentációi között Kovács Lajos szövege már a témaválasztás miatt is fontos vállalkozás lehetne. Emellett figyelemre érdemes azért is, mert bár az így rendelkezésre álló textuson egyes pontokon valóban látszódik a szervesülés hiánya, egyes fejezetek (pl. a nyelvi dimenzióit tekintve az abszurd és a groteszk felé nyitó *Katonanóták, riadók*) idegen testként lebegnek a többi körül, az így egységbe rendezett verzió a szövegtípusok regiszterváltásából, összedolgozatlanságából adódó egyenetlenségek mellett is izgalmas elbeszélői technikákat mozgat. A történetbe háttérként kerül be a lakosságcsere eseménymenete, melynek főbb csomópontjait érdemes itt és most röviden áttekinteni. A csehszlovák kormány a második világháború után úgy döntött, hogy felújítja a magyarok 1945 végén elkezdett, a lakosságcsere-tárgyalások miatt leállított cseh–morva területekre történő deportálását. Erre azok az 1945 őszi intézkedések jelentettek jogalapot, amelyek minden állampolgárságuktól megfosztott csehszlovákiai lakost közmunkára köteleztek. A csehszlovák fél úgy gondolta, hogy ezzel ugyanazt az eredményt érheti el, mint korábban: a határ menti magyar többségű területek fellazítását. A deportálások november 19-én hajnalban kezdődtek meg. Az akció összesen 393 községet érintett, főleg a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. A deportáltak száma meghaladta a 40 ezret. A fagyban vagy erőszak miatt elhunytak száma közel ezer fő volt és több százra tehető azoknak a száma, akik a deportálás elől, a jeges Dunán át Magyarországra menekültek. A kitelepítések Magyarországon megdöbbenést váltottak ki, hiszen a csehszlovák kormányzat ezzel nyíltan megszegte a lakosságcsere-egyezményben vállalt kötelezettségét. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket nyújtott át Prágában, valamint a nagyhatalmaknál is panaszt emelt. A protestálásokra a csehszlovák fél nem reagált, így a magyar kabinet 1946. december 16-án megszakította a lakosságcsere lebonyolításának előkészületeit.⁵

A zömmel a Dunántúlra, néha a Duna másik felére sodort életsorsok legalább annyi drámaiságot, mint életöszönt hordoznak, folytatja ismertetőjét a traumatikus akciót körbejáró Kovács Lajos: „Mi innen még személyesebben éljük át Ete, Ászár, Komárom, Tata, Szőny mai lakosainak átellenből érkező emlékeit a befagyott dunai átkelésről, a cseh gazdák közt átélt megaláztatások és együttérzések kettősségével együtt.”⁶ A folyó, mint e történetek tragikus közege, mint egyszerre természetes és metaforikus határvonal, a szóban forgó novellaciklusban is az elszakadás sokfajta konnotációit hordozza. Ennek szép előtanulmányául szolgálnak Kovács recenziójának e sorai is: „De a cinizmus megakadályozhatta még sokáig a hazatéréseket, látogatásokat. Unoka nem rokon. Szülés

⁵ Szalai Gábor: A csehszlovák–magyar lakosságcsere egyes külpolitikai összefüggései – Certain Foreign Policy Correlations of the Czechoslovak–Hungarian Population Exchange. Közép-Európai Közlemények, 2020/4, 207–230, itt 224.

⁶ Kovács Lajos: „Unoka nem rokon. Szülés nem betegség!”, 199.

nem betegség, mondott ellent a hazavágyónak a határt őrző finánc. A másik emlék szerint pedig a kitoloncoló kiskatona is együtt sírt az elüldözöttekkel.”⁷

Az eredetileg cím nélküli prózát persze nemcsak sokáig tabunak számító fő témája, a történelmi kataklizma feldolgozása teszi izgalmas momentummá. A történet családi sorseseményeként való reprezentációja, az egyéni sors identifikációs mintái felől bontakozó szüzsé olyan *Bildungsroman* fejezeteit adja ki, amelynek erős, autentikus hangját a gyerekelbeszélői látásmód teremti meg.⁸ A *Hosszúra nőtt árnyékaink* gyázmunkái, köztük például a nagymama halálának leírása, a nagyapa vagy az unoka veszteségtapasztalata olyan mély és sallangmentes képekben tárulnak az olvasó elé, hogy valóban nehezen hihető, ez a kézirat teljes terjedelmében egy számítógép szövegfájljaként várta jobb sorsát. A magyar félmúlt elfojtott traumafeldolgozó gesztusai irodalmi és filmes reprezentációinak ismét nagy keletje van. A szisztematikus műtfeldolgozásnak a lakosságcserek, kitelepítések elhallgatástörténetei fontos részei (lásd legutóbb a sváb lakosságcseréről Szász Attila *Örök tél* című filmjét).⁹ Kovács Lajos prózája sűrítéseivel, szubverzív időviszonyaival, érzékeny tárgy-leírásaival és térformáinak atmoszférateremtő erejével is figyelmet kelt: „Délután csípős szagokkal telik meg a házunk, izzadt lepedők és huzatok száradnak a kötélén, két napra a kürti inak és ízületek parancsait teljesítjük.”¹⁰ Arról nem is beszélve, hogy a szöveg elliptikus szerkezetén túl erőteljes vizualizálásával is mellbe vágja az olvasót: „Mindig öregnek láttam. Fekete volt, ha kikécmertgett az ágyból, hosszú haját olyankor újrakarta. Fekete és fehér, nagyon hosszú, nagyon lapos, tulajdonképpen jellegtelen a konty is. Mellette fehér, papírhártya fülek.” (*Átizzadt nagymama-ingek*)¹¹

Dominick LaCapra számtalanszor idézett, a traumaelmélet terminológiáját pontosító vitairatában sok szempontból választja el, teszi elkülöníthetővé a hiány és a veszteség fogalmait. LaCapra megfogalmazása szerint: „A hiánnyal ellentétben a veszteség történelmi szinten helyezkedik el, és meghatározott események következménye.”¹² A trauma kultúrtörténetének és pszichológiájának egyik legismertebb teoretikusa arra is felhívja a figyelmet, milyen könnyen összekeverhető, tévesen a két kategória: „Ha a hiányt nar-

⁷ Uo., 79.

⁸ Kovács Krisztina: Szelíd jelenlét: Kovács Lajos Művei I–III. Forrás, 2021/9, 125–129, itt 126–127.

⁹ Uo., 127.

¹⁰ Kovács Lajos: *Hosszúra nőtt árnyékaink. Versek és elbeszélések*. Összegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Bombitz Attila, Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám. JATEPress Kiadó, Szeged, 2020, 191–331, itt 209.

¹¹ Uo., 209.

¹² Dominick LaCapra: Trauma, hiány, veszteség. Fordította Gyimesi Júlia. *Café Babel*, 2006/53, 89–97, itt 91.

rativizáljuk, akkor feltehetőleg szükségszerűen azonosítjuk a veszteséggel.”¹³ Kovács Lajos novellaciklusában az emlékek elvesztése, a családtagok halálra készülése, az élettől való búcsúzások, a hosszú haldoklással előkészített lassú eltűnések leírásai, a privát emlékek szertefoszlását, a családi kapcsolatok zavarát egyesítik a háttérben mindig ott lapangó elszakitottsággal, a família két országba kényszerítésével.

A szűzsé középpontjában álló kataklizma 1948-ban befejeződött ugyan, de még az ötvenes évek végén is voltak rendezésre váró családgyesítési ügyek, főleg az idős emberek ellátása miatt, akiknek a rokonsága Szlovákiában maradt, illetve Magyarországra távozott. A Magyarország és Csehszlovákia között létrejött lakosságcsere-egyezmény keretében összesen 55 487 magyar nemzetiségű és 59 774 magyarországi szlovák nemzetiségű személyt telepítettek át. 1945 és 1948 között Csehszlovákiából Magyarországra 89 660 személy került, ebből körülbelül 34 ezer az egyezmény hatályán kívül.¹⁴ Maga az áttelepítés valóban „úgy zajlott”, mondja el egy nyíregyházi adatközlő, Simonics Borbála, mint egy „háborús cselekmény”. A bevagonírozások, az erőszak alkalmazása, az utazás körülményei alig valamivel a Holocaust után idézték fel a közelmúlt tervszerűségében legrettentőbb genocídiumát, erről a lakosságcsereben érintettek személyes történetei, konfessziói gyakran be is számolnak.¹⁵ Az egyezmény végrehajtásának megkönnyítése céljából létrehozott magyar–csehszlovák vegyes bizottság 1956. június 5-én keltezett 1. számú véghatározata alapján 141 bányászcsalád települt át a dorogi szénmedencéből, Kovács Lajos és családja új életteréből Csehszlovákiába.¹⁶ Az intézményesen hazánkba telepített 12 528 felvidéki magyar család közül 335 került Komárom-Esztergom vármegyébe, a legtöbben Dorogra, Környére, Leányvárra, Oroszlányra.¹⁷

Fekete J. József az életműkiadásról és közte elsősorban e novellaciklusról szóló kritikájában a *Hosszúra nőtt árnyékainkat* mozgó elbeszélői pozícióról így ír: „Egyáltalán nem naiv ez az elbeszélői perspektíva, nem is tudálékos, amit egy óvodás kor előtti gyermek élesen lát, és képes értelmezni, az szemléletesen leírva jelenik meg az időváltó narratívában, ami számára még nem világos, az sejtésként jelenik meg, mintegy megágyaz a történetek folytatásának.” A ciklus, ahogy azt Fekete J. is detektálja, a visszaem-

¹³ Uo., 90.

¹⁴ Štefan Šutaj: A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In: Molnár Imre, Szarka László (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Budapest – Komárom, 2007, 81–91, itt 89.

¹⁵ Simonics Borbála: A magyarországi beilleszkedés gyötrelmei. In: Molnár Imre, Szarka László (szerk.): Otthontalan emlékezet, 157–158, itt 158.

¹⁶ L. Balogh Béni: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Komárom-Esztergom vármegyében; „Vonatok északnak és délnek.” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 57, Salgótarján, 2010, 139–157, itt 150.

¹⁷ Uo., 157.

lékező narratívát a gyerek narrátor és a fiatal felnőtt visszatekintő pozíciójának változtatásával hangsúlyozza: „Általánosságban szemlélve az elbeszélő folyamatosan a határ-átlépés kihívásaival szembesül, amikor zárt közösségből, hatalmi hierarchiától szeretne szabadulni. Gyermekkora helyszínén svábok, magyar telepesek, kitelepített magyarok és cigányok élnek, legmélyebb benyomást a cigányok elemi szabadságigénye és lázas duhajkodása hagy benne.”¹⁸ A gyerekszem által kísért brutális beavatások, durva határsértések, a testet ért támadások leírása valóban a fejlődésregény poétikai hagyományának elvárásait teljesítik be. Ez történik a gyerekkori társaságban megerőszkolt kislányt látó mesélő által jelenetezett képekben: „Guggolva találok, derekára szorítja a fölcsavart szoknyát, és véreset pisil. Mikor fölnez rám, hirtelen leengedi a szoknyát, nem láthatom tovább, amit nem hiszek el, de rám kiabál, menj innen, pisilek, nem látod?” (*Vernek vagy meghalnak*)¹⁹

A novellaciklus egységeinek egy része zárójelekkel indul, az emlékezés töredezettségét erősíteni szándékozva, az írásjel ilyenkor a hosszú bekezdések végén zárul:

(Tizenkét éves vagyok. Várjuk Szobon, a határon, hogy megérkezzen. [...] Egyszer el kellett érkeznie hozzánk. Meg kellett néznie mindent, az első pilisvölgyi házat ugyanúgy, mint ezt az újabbat, a városit. [...] Meséli egészen a Dunáig, hogy nem kellett kinyitnia a pakkjait, elég volt elmondania, hogy mivel tömte meg a rekeszeket. [...] Nagymamát nem vetköztették, nem fogdosták, nem faggatták senki fináncai. *Átizzadt nagymama-ingek*)²⁰

Elsősorban persze az állandó mozgás, a két ország között pulzálás képei tematizálják a történetet. A határőr alakja, egyáltalán, az egyenruhák látványa által keltett bizalmatlanság légköre sokoldalúan és bőven adatolva vezetődik fel Kovács prózájában: „(Viszem a feleségemet bemutatni neki, már évek óta nem jártam a Dunán túl, nem szeretem, hogy gyanakszanak rám, hogy turkálnak a táskámban, nem értik, minek járok csak úgy látogatósdiiba, gyanítják, nem normális eset az ilyen.” *Átizzadt nagymama-ingek*)²¹ Az apa: „[M]ár szökdösött a rosszul őrzött határon anyánkért, ingázott országok, munkahelyek, lehetséges otthonok között a maga gyanakvó ösztönével. Nagypapa a némaságával, a

¹⁸ Fekete J. József: Egy regény fejezetei. Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink. Magyar Szó Online, 2021. július 7., https://www.magyarso.rs/hu/4662/velemen_y_olvasolampa/246005/Egy-reg%C3%A9ny-fejezetei.htm [2024.01.19] – Fekete J. József írása olvasható jelen kötetben, 90–91.

¹⁹ Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink, 202. – Az idézett részek kiemelései a továbbiakban tőlem származnak, K. K.

²⁰ Uo., 208–209.

²¹ Uo., 210.

hír nélküli elpusztíthatatlanságával volt jelen. Mindenről ő hallgatott a többiekben, nem is a székről, hanem belőlük hiányzott." (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)²²

Az uniformis mellett az okmányokban rögzített identitásváltozások olykor didaktikus, olykor erőteljes képei is meghatározzák ezt a prózafolyamot. Az apáról a gyakori utazások ürügyén az is kiderül, hogy: „Egyik zsebében a régi, csehszlovákiai okmányai, a másikon az újak, a magyarországiak. Sosem téveszthette el, hogy melyikért nyúljon, és nem is tévedt el soha ebben a kettősségben.” (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)²³ A „*fehérlap*”, a kitelepítési ukáz a kikergetés „első ostopattintó jeleként” bukkan fel az idézett részletbe.²⁴ A dokumentumtípusról tudható, hogy a csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án átadott névjegyzéke alapján állították ki az érintetteknek és kibocsátása pillanatától személyi igazolványnak számított. A traumatikus történelmi pillanathoz köthető passzus a lakosságcsere átéltségre emlékeztető vallomásaiban, ahogy a novellafüzerben is, a „diszkrimináció” és a „jogfosztottság” ikonjaként bukkan fel.²⁵

Kovács Lajos novellafolyamát az elhallgatás, az elliptikus szerkezeti megoldásokban való tobzódás szervezi. Igaz rá mindaz, amit a közösségi trauma magyar irodalmi reprezentációjával foglalkozó tanulmányában, főként közismert teóriákat (elsősorban Judith Herman és Juliet Mitchell tételeit) szintetizálva Bényei Péter megállapít: „[A] személyként elszennvedett traumatikus sérülés másik fontos következménye: a hallgatás állapota, a lélekbe fagyott emlékek szótlanúsága. Az erőszakos események áldozataira több okból fonódik rá az elnémulás bilincse.”²⁶ A hallgatás megtörésének, hangsúlyozza Bényei, a közösség egészét megmozgató emlékezeti munkának komoly tétje van: a kollektív traumának ugyanis a legfontosabb vonása, hogy nem hirtelen csap le, hanem egy hosszabb folyamat eredményeként, különösebben látványos „tünetek” nélkül fejt ki az identitást ellehetetlenítő hatását.²⁷ A *Hosszúra nőtt árnyékaink* mesélője ezeket a késleltetett kitöréseket narratív szakadásokkal és tipográfia változásokkal is megjelöli. Az emlékezés szakadozottsága, a már említett különleges írásjelekkel hangsúlyozott töredezettség számtalanszor egészül ki a gyerekelbeszélő meséjének megszakítását megerősítő fordulatokkal: „(Most én mesélnék, ha folyton közbe nem szólnának.” (*Ne engedjétek el apánk kezét!*)²⁸ „(Három éves vagyok. Már tudok magamról, és ez megmozgatja körülöttem a

²² Uo., 219.

²³ Uo., 221.

²⁴ Uo., 221.

²⁵ Hollósy Katalin: A lakosságcsere keretében Nemesnádudvar községbe telepítettek visszaemlékezései. *Kisebbségi Szemle*, 2018/1, 25–44, itt 37.

²⁶ Bényei Péter: A közösségi trauma irodalmi reprezentációja – Literary Representation of Communal Trauma. *Létünk*, 2009/3, 7–19, itt 14.

²⁷ Uo., 14.

²⁸ Uo., 247.

világot. Mindenki nekem színezi a képet. Tanítanak: fölkészítenek. Megyünk az első útra. Haza. Nekik haza." (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)²⁹

A határvonal mint szimbólum, mint metafora, mint szemantikai egység változatos konnotációkban testesül meg a cselekményben: „Az idő újabb káprázata múlt el, ahogy nagyapa lába is partot ért végre. Hazaért. Megint túl egy *határon*.” (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)³⁰ „Ila előtt a kapu, a kerítés, a kert, a szomszéd ház fala fegyveresen őrzött határvidékké változott.” (*Ne engedjétek el apánk kezét!*)³¹ A történet zárataként olvasható fejezet keretbe is foglalja ezt a szimbolikát, amikor természetes módon tér vissza a szöveget végig tematizáló elválasztottság fogalmához, egyesítve ezzel a kép-lékeny, likvid, folyami vagy egyéb, konkrét (vas)függönyként az életekre záruló limeseket, szintetizálva a bennük rejlő szemantikai lehetőségeket. Az anyának: „[H]atár marad minden, ami két ember között sodródik a Dunával.” (*Hosszúra nőtt árnyékaink*)³² Jurij Lotman a határ szemiotikáját körbejáró írásai egyikében a küszöbök, akadályok, elválasztások fogalmáról így ír: „Az emberi életvilág akkor lesz kulturális faktor, akkor szemiotizálódik, amikor két részre oszlik, valamit jelentő, szimbolizáló, valamire utaló objektumokra és csak önmagukat jelentő objektumokra.”³³ A határ rögzített természetű, folytatja Lotman, hogy egyik oldalával mindig a külvilág felé fordul.³⁴ A két oldal közötti mozgás médiumai az olyan heterotópikus köztes terek, mint Kovács prózájában a folyó és a vonat, az elválasztás olyan alakzatai, amelyek ozmotikus természetük révén a kapcsolatteremtést is megvalósítják: „Jön a szürkeruhás, ugyanaz, megismerem. [...] Kigombolják a barátomat, a derekamra tapad a tenyerük, kiabálnak, anyánkat is noszogatják, gombolkozik, aztán lerángatnak a vonatról. [...] *Összeviszszul* bennem a világ, most kezdem nem érteni, amit eddig olyan egyszerűen meg tudtak magyarázni a mesék, apánk anekdotái.” (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)³⁵

A gyerekíró Kovács Lajos módszere, a mese műfaja és nyelve iránti elkötelezettség jól érzékelhetően hagyott nyomot ezen a szövegen is. Az olyan szóalkotások, mint az *összeviszszul*, a vérbeli gyerekíró elkötelezettségeit tükrözik. A történetnek a protagonista katonaeveiről szóló fejezete zseniálisan egyesíti ezt a gyereknyelvi regisztert a Kádár-

²⁹ Uo., 219.

³⁰ Kovács Lajos: *Hosszúra nőtt árnyékaink*, 225.

³¹ Uo., 243.

³² Uo., 317.

³³ Jurij Lotman: A határ fogalma. In: Uő.: *Kultúra és intellektus*. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Fordította, szerkesztette, válogatta Sztár Katalin. Argum Könyvkiadó – ELTE Orosz Irodalmi és Irodalomkutatói Doktori Programja, Budapest, 2002, 97–109, itt 99.

³⁴ Uo., 108.

³⁵ Uo., 221.

korszak hivatalosnak szánt szocreál bikkfanyelvével. A szóban forgó novella, a *Katonanóták, riadók* komikumát az egész történetre egyébként nem jellemző groteszk nyelvi erő teremti meg. A konkrét és a mindenkori, ha tetszik disztópikus limesen teljesített katonai szolgálat traumái mesebetétként, roppant szórakoztató lakonikus stílusban ékelődnek a történetbe: „A háromtestvér-mesehőseink: kisleány, nagyfiú, legnagyobb fiú. [...] Titkárnő polgári alkalmazott, száraz, de erősen illatos, állítólag nem hord alsóneműt. Kisleány az anyagraktárba csalta egy rejtjeles telefonnal, erőszak történt, a siker miatt azonnal meg kellett ismételni.”³⁶ A gyerekszem nézőpontja kiszámítható gesztusokkal tükrözi az ’56-os forradalom részleteit is. Egy másik fejezetben az emlékezés folyamatát egy csokoládéfőzésről szóló anekdota vezeti be: „(Nyomasztó és édeskés ízre emlékszem. A fiúkkal folyton a kereszteződésben ácsorogtunk, kicsit nagyobb lett a forgalom, sose látott nagy fekete személyautók száguldoztak Bécs felől és Bécs felé. [...])” (*Másodosztályú történelmünk*)³⁷

Gyáni Gábor a kollektív emlékezetről szóló, közelmúltban megjelent esszéjében felteszi a kérdést: hogyan lesz az egyéni konfessziók szétszórt anyagából, a megannyi egyéni emlékezetből kollektív memória? Úgy, hogy egyszerűen csak összeadódnak a partikularitások, miután a kutatás közösségivé aggregálja őket? Ez esetben viszont, folytatja gondolatmenetét Gyáni, a kollektív emlékezet az egyéni emlékezetek pusztá derívátuma, melynek rekonstrukciója azt követeli a kutatótól, hogy gyűjtse össze a lehető legnagyobb számú egyéni emlékezetet a későbbi absztrakció érdekében. Az így feltárt kollektív emlékezet végső forrása azonban továbbra is az egyes individuum, és csupán az emlékek számossága avatja kollektívvá ezt a fajta emlékezeti konstrukciót.³⁸ Amikor az individualista és a kollektivistá emlékezet fogalmát ily módon összeötvözzük egymással, állapítja meg Gyáni, feltételezzük, hogy az egyén nem pusztán egy adott közösség tagjaként, nem kizárólag annak a keretében emlékezik (emlékezhet) akár a saját múltjára is, ahogy Halbwachs állítja. Az egyéni emlékezés tevélegesen hozzájárul a közösségek mint tudati képződmények, az elképzelt közösségek keletkezéséhez. Az egyéni és a csoport identitás nem két külön entitás, hanem ugyanannak az érmének a két oldala.³⁹

A *Hosszúra nőtt árnyékaink* fejezetei ebbe a gondolatmenetbe illeszkedve, az átél és az öröklődő kollektív sérüléseket egységesen kezelve, az elhallgatás, a transzgenerációs traumák, a megrekedés fogalmait is gyakran problematizálják. Erről van szó akkor is, amikor a *Megteremtjük a nagyapám-képet*... szűzségében hallgatásról, „kibővízhetet-

³⁶ Uo., 290.

³⁷ Uo., 273.

³⁸ Gyáni Gábor: A közösségi és egyéni emlékezet fogalmáról. Pannonhalmi Szemle, 2021/1, 41–49, itt 43.

³⁹ Uo., 47.

len magány"-ról⁴⁰ vagy amikor más helyen a „tudattalanságba merülés fölfoghatatlan szövevényé”-ről olvashatunk (*Ne engedjétek el apánk kezét!*)⁴¹ De ezt láthatjuk akkor is, amikor az interperszonális kapcsolatokban jelentkező elakadások motivációi között jelenik meg rendületlenül az eredőként szolgáló kollektív trauma: „Most látom, mennyi hisztériát vált ki belőle a hadifogság öt éve, hiába próbálkozom, nekem sem mond róla semmit.” (*Megteremtjük a nagyapám-képet...*)⁴² A szülők szükségszerű betegségeinek sora, az ezekkel járó memóriavesztés ilyen módon a közösséget ért veszteségek sikeres vagy sikertelen feldolgozási kísérletének is tekinthető. Gyáni egy másik tanulmányában, Losonczi Ágnes életvilág-történeteket vizsgáló szociológiai elemzéseit kommentálva megállapítja: „Azért is fontos számunkra az imént idézett megnyilatkozás, mert a tanulmány szociológus szerzője szerint nemcsak a traumatikus eseményt egyszer már átélt személy kerülhet traumatizált állapotba, de nemegyszer olyan valaki is, akit az ilyen események elkerültek.”⁴³ Kovács prózájának szereplői generációkon keresztül viszik az elszakíttottság terhét, párbeszédek diszfunkcionális reakciókról, értelmezhetetlen dühkitörésekről szólva mutatják meg a fent idézett mechanizmus működését.

A trauma, fogalmazza meg erről szóló monográfiájában Pintér Judit Nóra, „[V]ahogy úgy működik, ahogy Ankersmith beszél a fenséges tapasztalatáról, azaz hogy a fenséges tárgy árnyéka a szemléltre vetül, így részesül belőle, válik részévé, lesz az átélő is kicsit – fenséges. A trauma pedig ugyanúgy beárnyékolja, elszínezi, befeketíti az átélőjét: hiába voltam csak elszenvedője, csinálták mások velem – ami történt: velem történt.”⁴⁴ A *Ne engedjétek el apánk kezét!* narratíváját ilyen „beárnyékolásokat” felmutató hallgatástörténetek működtetik: „Ez az én sértett apám. [...] Megbosszulum. [...] Valószínűleg az orvosra haragszom, de őt büntetem. Ő rám haragszik, és magát bünteti.”⁴⁵ Eközben az abszurd és élehetetlen helyzetekhez való hozzászokás hétköznapi felismerései is a párbeszéd visszavisszatérő fordulatai: „Ez a nyakatekerten egyszerű világ hozza meg a leghasznosabb döntéseket.” (*Ne engedjétek el apánk kezét!*)⁴⁶

A novellafüzér gazdag képisége ellenére, bár helyenként szó esik a fényképek identitást archiváló szerepéről, sajnálatos módon csak zárlatában vonultatja fel igazán az emlékezéshez topikusan kötődő fotózás motívumával való szimbiózis lehetőségét. Az utolsó fejezet a kitörölt emlékek, a megsemmisült negatívak képében manifesztálja a fiatalok egyik kedves, ám az érett elbeszélő memóriájából tudatosan kiűzött életterét, a

⁴⁰ Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink, 226.

⁴¹ Uo., 231.

⁴² Uo., 225.

⁴³ Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? *Studia Litteraria*, 2011/3–4, 5–19, itt 8.

⁴⁴ Pintér Judit Nóra: A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014, 81.

⁴⁵ Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink, 246.

⁴⁶ Uo., 251.

regényben Királyvárosnak nevezett Esztergomot: „Ismerje úgy, hogy ez a hegyek és a kövek néma völgye, a folyóban fuldokló, folytathatatlan utcák történelme. Én pedig még megégett, elfeketedett negatívokat sem írok fiam, lányom emlékezetébe. Az én gyengeségeim utcái, elpiruló illúzióim terei csak rám tartoznak!” (*Hosszúra nőtt árnyékaink*)⁴⁷

Kovács Lajos irodalmi hagyatékának kiadása új hangsúlyokat ad, másféle támpontokat is nyújt egy életmű értelmezéséhez. A jó tollú gyerekíró, az elkötelezett helytörténész portréja a *Hosszúra nőtt árnyékaink* korpusza, a szövegfájl intenciói szerint talán valóban „nagyregénynek” szánt textus ismeretében egy új vonással bővíthet. A teljes terjedelmében csak most kiadott próza egy a kollektív és egyéni traumákat sok szempontból feldolgozni vágyó, ilyen módon a mainstream mikrotörténeti, szociológiai és pszichológiai teóriák mentén is szerveződő, felfedezésre váró darab.

⁴⁷ Uo., 317.